

Cand.theol. Sundt og hans nye fag

Doctor of Theology Sundt and his new areas of study

Bodil Stenseth

Historiker og forfatter

bodist@gmail.no

Hvordan kunne det skje? Ja, hvordan kunne det skje? Det spurte mange seg, da Donald Trump i fjor ble Amerikas nye president. Hverken media eller meningsmålinger hadde fanget det opp – folks mistillit til den politiske elite.

Et langt tilbakeblikk – til Norge året 1849. Da mobiliserte Marcus Thrane småkårsfolk, menn uten stemmerett. Arbeider-Foreningene ble raskt en folkebevegelse. I løpet av knappe to år, fra 1849 til 1851, fikk Thranes Arbeider-Foreninger så mange som 30 000 medlemmer (Ringvej 2014:38)! Revolusjonsåret 1848, som øvrigheten trodde Norge ville være spart for, gjorde seg gjeldende. Hvordan kunne det skje? Den politiske elite var rystet. Hvordan kunne man hindre at samfunnsfreden ville bryte sammen igjen? Hvordan unngå folkelige opprør i fremtiden?

Det er her at Eilert Sundt fra Farsund, trettito år og Cand. Theol., var rett mann til rett tid. Faget som han la grunnen for, og som han i de nærmeste to tiår utviklet, skulle få en resepsjonshistorie av de sjeldent store. Så i dag, to hundre år etter hans fødsel, kan vi hylle den nyskapende vitenskapsmannen, han som skulle bli «far» til en rekke universitetsfag, også utenfor Det samfunnsvitenskapelige fakultet.

Det var gått med den unge Eilert Sundt som det ofte gikk med studenter fra provinsen, han «forleste» seg. I ettertid mente han at en «skeptiserende Interesse» hadde sneket seg inn hos ham, den hadde utviklet seg til en «aldeles forfærdelig praktisk Tvivelsyge og Van-tro» (Stenseth 2000:54f). Dermed brøt han over tvert, vendte hjem til foreldrene i Farsund og ble der i fire år. Da han i 1841 gjenopptok studiene, var han som forvandlet. Han kom med i Patriotkretsen og ble formann i Studentersamfundet. Sommeren 1845 var det Sundt som holdt minnetalen ved Henrik Wergelands bære. Som taler var Sundt av dem som kunne begeistre og lot seg begeistre, skjønt hans motstandere syntes han var feminin og søtladen.

Sundt fikk glimrende karakterer ved embetseksamenen. Men han ville ikke bli prest. Og på grunn av hans teologiske anskuelser var karriereveien på Det teologiske fakultetet stengt. Der rådet gudfaren i Den norske kirke, Gisle Johnson, og pietismen, mens Sundt var liberal og kritisk og sterkt influert av Grundtvigs lyse, glade kristendom. Vennekretsen til

Sundt talte mange grundtvigianere og folkehøyskolepionerer, deriblant den unge Bjørnstjerne Bjørnson (Stenseth 2000:101f). Nettopp Sundts grundtvigianisme er kanskje ikke så kjent. Det fins da heller ingen direkte referanser til Grundtvig i forfatterskapet hans, men uten Grundtvig var neppe det nye faget hans blitt til. Det hører med til historien at i 1848–49 fikk Det teologiske fakultet ytterligere noe å utsette på Sundt. Han hadde mottatt universitetsstipend, men i stedet for å dyktiggjøre seg i kirkehistorie, benyttet han tiden til noe helt annet – forske på og skrive om det såkalte fantefolket (Stenseth 2000:99).

I januar 1850 utga Cand. Theol. Sundt en tykk, lærd bok, på offentlig bekostning: *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge*. Det fortelles at Bjørnstjerne Bjørnson gråt etter å ha lest boken. Sundt ble berømt over natten, og boken kom snart i andre opplag. Men det mest bemerkelsesverdige ved boken var at den i sluttkapittelet inneholdt et program for et nytt fag.

Her kalte Sundt seg «reisende forsker», og han omtalte faget sitt som «studiet av folkeliets, navnlig studiet av det lavere folkelivs, historie». Programkapittelet var også en velfundert søknad om offentlig støtte. Han ble bønnehørt. Med embetsmannsstatens professorpolitikere i spissen, mottok Eilert Sundt fra 1851 til 1869 ekstraordinære stipend fra Stortinget. Men hans aller viktigste støttespiller var Hans Riddervold, Kirkedepartementets statsråd i tiden 1848 til 1872.

Vi skal merke oss et brev som Sundt i 1873 skrev til Riddervold, den forhenværende statsråd: «Når jeg nu [...] ser tilbake på de år da jeg i Kirkedepartementets tjeneste og altså under Deres auspicer prøvede mig frem med undersøgelser over 'de lavere samfundsklassers forholde', træder det mere og mere frem for mig, hvor heldig jeg var, at De lod mig arbeide så aldeles frit, uden nogen instrux, uden nogen kontrol. Med friheden blev arbeidet mig en fædrelandskjærlig iver og et videnskabeligt studiums lyst» (Sundt [1873] 1976:3).

Som «reisende forsker» skulle Sundt ferdes blant folk av alle samfunnslag, også tiggere og forbrytere. Mens han den ene halvdel av året skulle være ute i felten, skulle han den andre halvdel lese og skrive og formidle sine undersøkelser i vitenskapelige og populære skrifter. Blant temaene han skulle behandle var religiøse forhold, fattigvesen og huslig liv, som urenslighet og brennevinsondet. Og han skulle benytte seg av utenlandsk litteratur, samt «hjælpevidenskaber» som kirkehistorie, skolehistorie, litteraturhistorie, rettshistorie, kirkelig og politisk statistikk (Sundt [1850] 1974:253–56).

Cand. Theol. Sundts nye fag, sett med vår tids briller, var samfunnsvitenskapelig og humanistisk, nåtidig og historisk, og det var tverrfaglig. Og sist, men ikke minst, faget hans var anvendt vitenskap. Foruten å undersøke samfunnsforhold og fremskaffe kunnskap om dem, skulle Sundt foreslå reformer og måter å avhjelpe det som var datidens største samfunnsproblem, nemlig fattigdomsproblemet. Dermed ikke sagt at vitenskapsmannen Sundt fungerte som embetsmannsstatens forlengede arm. Vi må ha brevet hans til statsråd Riddervold in mente. Som Sundt jo påpekte, han kunne arbeide aldeles fritt, uten noen instruks, uten noen kontroll.

Forfatterskapet utgjør 13 boktitler, og hver av bøkene fikk som regel oppfølgere – med andre, tredje og fjerde beretning. Eilert Sundt var en intellektuell, en uredd og stridbar sådan, og han etterlot seg et utall tidsskrift- og avisartikler, taler og foredrag. Gyldendal Norsk Forlags gjenopptrykk av Sundts skrifter (1974–78) består av elleve bind, og det er ikke hans hele verk.

«Jeg kan vanskelig forklare, hvilket voldsomt indtryk det gjorde på mig, og netop disse det første års sørgelige erfaringer have havt en væsentlig indflydelse på mit livs skjæbne: fra Christiania var jeg reist ud på landsbygderne med den tanke (som jeg mener også mange andre have næret), at her skulde jeg finde renere sæder og blidere tilstande; men netop her fandt jeg tilstanden så mørk – mørk i sig selv og mørk for forstanden, som jeg ikke kunde fatte, hvorledes en sådan tilstand kunde have udviklet eller vedligeholdt sig i vort land, ikke fatte, hvorledes under en sådan usædelighed familielivet kunde hænge sammen og samfundet bestå – og det blev min bestemmelse at gjøre et yderste forsøg på at skaffe lys her, om så det skulde koste mig nogle år af mit liv» (Sundt [1857] 1976:94).

Sitatet er fra Sundts desidert mest leste bok, *Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge* (1857; se også Pedersens bidrag til dette symposiet). I mellomtiden hadde han utgitt *Om Giftermål* (Sundt 1855) og *Om Dødeligheden* (Sundt 1855). Men bøkene, som var tynget av statistikk, hadde ikke innfridd lesernes forventninger. Det gjorde han til de grader i 1857. «Hvad – har du 8 budeier?» spør Sundt, da en bonde i Gudbrandsdalen stolt viser ham det nye fjøset sitt. Der i et hjørne er det nemlig et stort system med senger i to etasjer. «Nei, det var nok meningen, at gjenterne skulde ligge der nede og gutterne der oppe,» lyder svaret. Sundt ser på bonden, som fortsetter: «Jeg mente det skulde være bedst på den måde – for så kan det ene parti kontrollere det andet» (Sundt [1857] 1976:36).

Senger i fjøset var ikke den eneste skikken, sett fra Sundts ståsted, som var umoralsk. Skikken med nattefrierte, som han behandler i flere kapitler, var om enn enda verre. Og vi skal merke oss at Sundts bok fra 1857 handler om sedelighetstilstanden på landsbygda. Nettopp landsbygda, ikke kun husmannen og fattigfolket, men bonden, «naturens sønn», som var synonym med Norges arvesølv. Sedelighetsboken ble intet mindre enn en skandalessuksess.

Den reisende forskeren hadde lagt i vei, i likhet med romantikkens forskere – Asbjørnson og Moe, Lindeman og Aasen – med den tro at han ville finne nasjonens arvegods levende blant bygdefolk. Men Sundt måtte erkjenne at han tok gruelig feil. Likevel, han skulle ifølge sitt program samle kunnskap for å foreslå forbedringer og reformer i samfunnet, så prosjektet var også nytteorientert. Realisme og romantikk preget Sundts nye fag. Forsker- og forfattergjerningen var dermed et siviliseringsprosjekt: Folket måtte opplyses og dannes til det bedre.

Med Sundt ble det på moten å tvile på den friske og ekte kjernen i folket. Men Bjørnson var ikke blant dem som tvilte. Når han skrev sine bondefortellinger, med «Synnøve Solbakken» som den første i 1857, var det til dels for å motbevise Sundt (Beyer 1940:337). Hos bondefortellingenes bønder lurer råskapen under de prektige søndagsklærne, men det var akkurat passe med råskap (Beyer & Beyer 1963:205).

Sommeren 1869 la Sundt siste hånd på sitt siste store verk, *Om renslighetsstellet i Norge*. Det var en hyllest til landets bondekoner, de som representerte «folkelivets friske kjerne». Etter mange år i felten måtte Sundt innse at han kom til kort med sitt siviliseringsprosjekt, dette fordi han ikke hadde sett «tilstanden» fra folkets eget ståsted. Skal vi tro Sundt, så var det under en reise til London og verdensutstillingen våren 1862 at han kom til et vendepunkt. Han hadde grepet det hele feil an. Forskeren hadde brukt sine egne verdier og holdninger som målestokk på forholdene han undersøkte. Dermed hadde Sundt for det meste festet seg ved folkets skrøpeligheter, ikke folkets dyder (Sundt 1864:153).

Eilert Sundt tok simpelthen selvkritikk. Og vendepunktet innebar at han fra å være folkets læremester, ble folkets forsvarer. Hvilke omkostninger dette fikk for Sundts akademiske omdømme, er for stort tema å gå inn på her. Blant annet kom han i strid med legestanden, og det er aldri noen spøk. Men først og fremst, vendepunktet kom for sent. På Stortinget i 1869 klarte Jaabæks bondeopposisjon å sette en stopper for videre stipendier til Sundt og hans forskning. Kritikken mot Sundt, som i årene etter sedelighetsboken hadde vokst i styrke, gjaldt en rekke forhold: Hans paternalistiske syn på bonden og folket. Hans manglende forståelse av landsbygdas skikker. Hans ensidige fokusering på nettopp landsbygda. Videre, Stortinget hadde bevilget stipendier til Sundt, men uten at forskningen hans hadde forandret samfunnsforholdene til det bedre. Og ikke nok med det, Sundts evner som forsker, fremfor alt som statistiker, ble trukket i sterkt i tvil (Storthingstidende 1869:819–823).

I en alder av 53 år måtte Eilert Sundt, som ikke ville bli prest, bli prest. Det var på Eidsvoll, hvor han døde fem år senere. I 1870, rett før avreisen dit, var en av hans grundtvigianske venner på besøk hos ham i Christiania. Sundt var en slagen mann. Det plaget ham at han ikke en gang fikk en etterfølger som kunne føre forskningsarbeidet hans videre. «Demologi» hadde Sundt tenkt å kalle faget sitt, men det fikk være, da hans kritikere i morsskap ville omdøpe «Demologi» til «Dæmonologi» (Arvesen 1912:16–17).

Avslutningsvis passer det å referere professor i rettsvitenskap, statsøkonomi og statistikk Torkel Halvorsen Aschehoug, som var Sundts mangeårige venn og faglige støttespiller. Vinteren 1869, i et forgjeves forsøk på å få Stortinget til å fortsette bevilgningene til Sundt, gjorde Aschehoug kloke betraktninger om Sundts fag. Han grep fatt i fattigdomsproblemet: hvordan løse det? I det følgende er referatet i Storthingstidende gjengitt uten sitattegn og i modernisert språk, selv om mye av den alderdommelige ordlyden er beholdt:

For ikke lenge siden var det stor fattigdom i Norge, større fattigdom enn nå, men det fantes lite opplysninger om den. Derfor var det viktig å få kunnskap om fattigdommen hadde vært større enn nå, nå som det ble gjort langt større anstrengelser for å avhjelpe fattigdommen. Men det var ikke nok kun å avhjelpe den ytterste nød, man var forpliktet til å innrette samfunnet slik at arbeidsklassens kår i det hele kunne forbedres (Storthingstidende 1869:820–821).

Det var fordi, fortsatte Aschehoug, man var av den oppfatning at samfunnets brøst ikke var tilfeldigheter, at de hadde sine bestemte årsaker. Hvilke årsaker? Ja, hvis man kom til kunnskap om årsakene til fattigdomsproblemet, så ville man kunne finne midler til, om ikke at fjerne, så dog å lette dem. Dette var den store bestrebelse som Sundt hadde vært sysselsatt med, og som han hadde satt seg fore å løse.

Man visste nok at der var institusjoner som bidrar til å forbedre arbeidsklassens kår: Rettferdig fordeling av skattebyrdene, utvikling av kommunikasjonsvesenet og styrking av folkeopplysningen. Men man følte at alt dette ikke virket nok, og ikke hurtig nok. Spørsmålet om å avhjelpe fattigdommen var ikke løst. Og fattigutgiftene steg. Derfor var det grunn til å takke den mann som brakte disse undersøkelser frem. Med Sundts virksomhet var fattigdomsspørsmålet, det store samfunnsproblemet, blitt ganske annerledes belyst. Det var enestående. Sådanne bøker som hans om sedeligheten, edrueligheten, bygdeskikken og husfliden her i Norge, hadde ikke sin like i noe europeisk land (sst. 1869:821).

Den eneste rette vei til å løse fattigdomsproblemet, var den vei som Sundt hadde slått inn på. Det var ikke blott iver som karakteriserte hans virksomhet, men en eiendommelig begavelse til å hente frem kjensgjerninger som gikk mange andres øyne forbi.

Når man har en sådan mann til å virke for en sådan sak, syntes professor Aschehoug, var det skam å slippe ham. Og gjorde man det, tvilte han ikke på at ettertiden ville klandre dem (sst. 1869:821).

Ett hundre og førtini år er gått siden professor Aschehoug felte dommen over sine samtidige, Eilert Sundts motstandere på Stortinget, og sikkert også i pressen. Men fikk Aschehoug rett? En forsker som føler seg kallet til å gi seg i kast med resepsjonshistorien om Cand. Theol. Sundt og hans nye fag, vil kunne gi svar.

REFERANSER

- Arvesen, O. (1912). *Minder fra samvær med landskjente mænd*. Særtrykk av Norsk Skoletidende, Hamar.
- Beyer, H. (1940). Romantikken. I A. Bugge og S. Steen (red.), *Norsk kulturhistorie*, bd. 4, s. 307–338. Oslo: Cappelen.
- Beyer, H. & Beyer, E. (1963). *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Ringvej, M. R. (2014). *Marcus Thrane. Forbrytelse og straff*. Oslo: Pax.
- Stenseth, B. (2000). *Eilert Sundt og det Norge han fant*. Oslo: Gyldendal.
- Stenseth, B. (2006). Innledende essay. I E. Sundt, *Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge*, s. vii–xliv. Oslo: Bokklubbens Kulturbibliotek, Bokklubben.
- Stortingstidende (1866). Forhandlinger i Stortinget, 95, 757–760.
- Stortingstidende (1869). Forhandlinger i Stortinget, 103, 819–823.
- Sundt, E. [1850] (1974). *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge. Verker i utvalg*, bd. 1. Oslo: Gyldendal.
- Sundt, E. [1873] (1976). *Om Huslivet i Norge. Verker i utvalg*, bd. 10. Oslo: Gyldendal.
- Sundt, E. [1857] (1976). *Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge. Verker i utvalg*, bd. 4. Oslo: Gyldendal.
- Sundt, E. (1864). Norge, Sverige og Danmark. *Folkevennen*, 145–163.